

Znaleziska archeologiczne oraz biblijne i pozabiblijne materiały źródłowe wskazują, że pierwotne pieniądze miały kształt metalowych sztabek, prętów, pierścieni i blaszek, a dopiero później – bitych monet. Za pomocą monet łatwiej było płacić za towary czy usługi, a także uiszczać opłaty podatkowe, żołnierski żołd czy rekompensatę za obowiązkowe roboty publiczne narzucone przez władzę. Stąd ich użycie rozpowszechniło się dość szybko. Na obszarze Bliskiego Wschodu najwcześniej stosowały monety ludy egipskie, semickie i hetyckie. Najstarsze monety z tego regionu pochodzą z greckich miast Azji Mniejszej przylegających do Morza Egejskiego i są datowane na siódmy wiek przed Chrystusem. Były to tak zwane złote „wole talenty” (wartość jednego wołu wyceniano wówczas na jeden talent), mające kształt pierścienia o wadze około 8,5 grama, a także monety z Lidii sporządzone z elektrum. Te ostatnie pojawiły się za rządów króla Lidii Krezusa w okresie jej największego rozwoju. Nie od razu jednak monety wprowadzone zostały do powszechnego obiegu. Ten środek płatniczy zdobył dużą popularność dopiero po podboju Lidii przez Persów, dzięki polityce Dariusza I Wielkiego (panującego w latach 521-486 przed Chrystusem), który w całym swoim imperium wprowadził „darejki”, czyli wzorowane na greckich monetach z Lidii monety złote o wadze 8,36 grama, z wizerunkiem króla strzelającego z łuku¹⁰. Obok tej złotej monety bitej tylko przez mennicę królewską, w obiegu była też moneta srebrna (sigloi), któ-

¹⁰ Monety te weszły do obiegu także w Izraelu, czego dowodem jest anachroniczna informacja o dziesięciu tysiącach darejków przekazanych przez naczelników izraelskich rodów i dworzan Dawida na utrzymanie świątyni w Jerozolimie (por. 1 Krn 29,6-7). Poza tym Biblia mówi o złotych darejkach jeszcze tylko w źródłach informujących o sumie, jaką na ręce kapłanów żydowskich wypłaca Ezdrasz przed powrotem z Babilonii do Jerozolimy, polecając im troskę o odbudowę domu JHWH (por. Ezd 2,69; 8,27; Ne 7,70-71). W tych ostatnich tekstach darejki mogą jednak równie dobrze oznaczać jednostkę wartości (20 drachm), a nie złote perskie monety.

ra bili lokalni władcy imperium perskiego (satrapowie). Na przełomie piątego i czwartego wieku przed Chrystusem na terenie Syro-Palestyny znane były również fenickie szekle z Byblos, Sydonu i Tyru z rysunkiem perskiego króla na rydwanie, monety greckie (tetradrachmy) i monety pochodzące z lokalnych mennic: Gazy, Samarii, Aszdod, Aszkelonu i Jerozolimy. Wszystkie one były srebrne i zwano je potocznie filistyńsko-arabskimi lub palestyńskimi¹¹.

Z upływem czasu monety stawały się coraz powszechniejszym środkiem płatniczym w aktywności handlowej i administracyjnej na różnych poziomach życia społecznego Izraelitów, choć źródła biblijne sugerują, że w środowiskach kupców i prostej ludności jeszcze długo funkcjonował stary zwyczaj odważania kruszców metali szlachetnych, by zapłacić za towary i usługi. Z biegiem lat funkcjonalność systemu monetarnego przesądziła o zupełnym wyparciu tej tradycyjnej formy handlu i administracji finansowej. Pieniądze bite przez najeźdźców (Persów, Greków, Rzymian) i lokalne władze izraelskie wkraçały coraz mocniej w sferę podatków, kult świątynny (jako opłaty religijne) i codzienne transakcje handlowe. Do publicznego obiegu w Izraelu i całej Syro-Palestynie monety weszły definitywnie w okresie perskim (po 539 roku przed Chrystusem)¹² i stan ten już się nie zmienił aż do okresu Nowego Testamentu. W ostatnich dziesięcioleciach czwartego wieku (około lat 360-332 przed Chrystusem) władze żydowskie otrzymały pozwolenie od Persów, by bić własną monetę, srebrną i brązową, z napisem „Jehud” (Juda), opatrzoną wizerunkiem lilii i sokoła z rozpostartymi skrzydłami¹³. W latach 346-332 przed Chrystusem bito również monety z imionami przełożonych i najwyższych kapłanów Jerozolimy i Samarii. Na awersie monet z tego okresu figurują na przykład napisy: „Jehizqijah – gubernator” i „Jochanan – kapłan”.

Emisja w pełni żydowskiego pieniądza przypada na rządy Machabeuszy (około 141-140 roku przed Chrystusem). Po ich zwycięstwie i odzyskaniu

¹¹ Por. G. B i l k e s, hasło „Money”, w: *Eerdmans Dictionary of the Bible*, red. D.N. Freedman, A.C. Myers, A.B. Beck, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2000, s. 914.

¹² Wprawdzie niektórzy sugerują, że monety pojawiły się w Syro-Palestynie u schyłku ósmego wieku przed Chrystusem (por. D.J. W i s e m a n, hasło „Money”, w: *New Bible Dictionary*, red. J.D. Douglas i in., InterVarsity Press, Leicester 1996, s. 779), ale najstarsze monety, jakie dotąd odnaleziono na tym terenie, pochodzą z szóstego wieku przed Chrystusem. W tym kontekście warto odnotować, że inskrypcja z ostrakonku z Tell Qasile datowanego na okres Ezechiasza (lata 715-687 przed Chrystusem) potwierdza import złota do Izraela, a nota z ostrakonku z Arad dokumentuje zwyczaj odważania srebra w syklach. Ponadto brak swobodnego obiegu monet po upadku monarchii w 722 i 586 roku przed Chrystusem uwarunkowany był trudną sytuacją geopolityczną Izraelitów (zależnych od Asyrii, Babilonii, a potem od Persów) oraz mocno ugruntowaną w Izraelu tradycją płacenia za pomocą odważanego kruszcu (por. C o o g a n, dz. cyt., s. 530).

¹³ Por. J.W. B e t l y o n, *The Provincial Government of Persian Period Judea and the Yehud Coins*, „Journal of Biblical Literature” 105(1986) nr 4, s. 633-641.

autonomii Antioch VII, król imperium Seleucydów, pozwolił Szymonowi wybić monety z brązu (por. 1 Mch 15,6)¹⁴. Za panowania Jana Hirkania (w latach 134-104 przed Chrystusem) i Aleksandra Jannaja (w latach 103-76 przed Chrystusem) do obiegu trafiły monety z motywem kwiatu (prawdopodobnie lilii) na awersie i hebrajskim napisem „j^chonatan ha-melek” („Jonatan – król”). Na ich rewersie widniał rysunek kotwicy i napis po grecku „basileos alexandrou” (dosłownie: „należący do króla Aleksandra”)¹⁵. Z uwagi na niską wartość nabywczą monety te, wykonane z ołowiu, brązu lub miedzi, były w Izraelu tylko pomocniczym środkiem płatniczym, ustępując srebrnym i złotym monetom greckim. Mimo niewielkiej wartości przetrwały jednak aż do czasów rzymskich.

¹⁴ Machabeusze po 138 roku przed Chrystusem bili monety srebrne, a w okresie cesarstwa rzymskiego w obieg weszły żydowskie monety miedziane. Te ostatnie i tak zwana srebrna moneta świątynna wywodząca się z rejonu Tyru i Sydonu (por. G r i e r s o n, dz. cyt., s. 9n.) pozostawały w użyciu jeszcze w czasach Jezusa, wyparł je srebrny rzymski denar z podobizną cezara równoważny srebrnej greckiej drachmie (por. Tb 5,15; Mt 18,28; 20,2; 22,19; Mk 6,37; 14,5; Łk 7,41; 10,35; 15,8-9; Dz 19,19; Ap 6,6) i szesnastu asom. W tym okresie w użyciu był też żydowski lepton (por. Mk 12,42; Łk 12,59), czyli drobna miedziana moneta odpowiadająca najmniejszej miedzianej monecie rzymskiej o nazwie kodrantes (kwadrans) i wartości jednej szesnastej dziennego żołdu (por. Mt 5,26; Mk 12,42) (por. D. W h e a t o n, hasło „Money”, w: *New Bible Dictionary*, s. 781). Dwa leptony składały się na jeden grosz, który jako wdowi datek do świątynnej skarbony znalazł uznanie Jezusa (por. Mk 12,41-44; por. też: Mt 5,26). Cztery grosze określały zaś wyższą jednostkę monetarną: rzymskiego asa, któremu odpowiadał grecki assarion (por. Mt 10,29; Łk 12,6) (por. P a c k e r, T e n n e y, dz. cyt., s. 295). Rzymską monetą był stater – pieniądz o wartości czterech greckich drachm, czyli jednej tetradrachmy, która występuje w Ewangelii według Mateusza (por. Mt 17,24-27) jako równowartość podatku świątynnego od dwu osób: Jezusa i Piotra, płaconego dwudrachmą (por. Ne 10,33). W starotestamentowych i nowotestamentowych tradycjach mówi się też o srebrnikach (por. Sdz 16,5; 17,10; 1 Krl 10,29; Za 11,12-13; Mt 26,15; 27,3,9), które należy utożsamiać z monetą o wadze jednego srebrnego sykla. Najbardziej znaną tradycją, w której pojawia się ta kwota, jest relacja o zapłacie, jaką Judasz otrzymał od władz żydowskich za wydanie Jezusa (por. Mt 26,15; 27,3,9). O wiele większymi jednostkami monetarnymi w Biblii są: mina, która miała wartość 100 drachm lub 50 sykli (por. Ne 7,71-72; Łk 19,13), i talent posiadający nominal 60 min, to znaczy 6000 drachm lub 3000 sykli (por. Mt 18,24; 25,15) (zob. hasło „Pieniądz”, s. 605n.). Proces ciągłej ewolucji, jakiemu przez wieki podlegała rozległa sfera handlu, wagi, form płatności i wartości monetarnych w starożytnym Izraelu i na całym Bliskim Wschodzie, uniemożliwia precyzyjną rekonstrukcję systemu ekonomicznego znajdującego odbicie w tradycjach Starego i Nowego Testamentu. Równie trudne jest jego przyrównanie do współczesnego porządku finansowego, a wszelkie próby podejmowane w tym zakresie będą zawsze prowadziły do rezultatów hipotetycznych i umownych (zob. hasło „Measurements, Weights, Money”, w: *Willmington's Book of Bible Lists*, red. H. Willmington, Tyndale House Publishers, Wheaton, Illinois, 1987, s. 195-197).

¹⁵ Jonatan – pod wpływem krytyki ortodoksyjnych środowisk Izraela, które wyrzucały mu brak rodowodu królewskiego (przynależności do rodu Dawida) – zweryfikował z czasem wizerunek tych monet, umieszczając na nich napis: „Jonatan – najwyższy kapłan i przyjaciel Żydów (i wspólnota) Żydów”. Por. B e t l y o n, hasło „Coinage”, s. 1080, 1085; Y. M e s h o r e r, *Jewish Coins of the Second Temple Period*, tłum. I.H. Levine, Am Hassefer, Tel Aviv 1967, s. 56n.; zob. D. B a r a g, *Some Notes on a Silver Coin of Johanan the High Priest*, „Biblical Archaeologist” 48(1985) nr 3, s. 166-168.